

Arany Zsuzsanna

Seneca halála

Kosztolányi beszélgetőlapjainak kiadásáról*

„– Írjatok – szólt –, elmondom, milyen. Látom ezt a fürdőszobát, a fáklyát és titeket, mindnyájatokat, kik itt álltok. Paulinát, aki sír, a kedves és áldott – s feléje fordult, intve a kezével –, a tanítványokat, az orvost és katonákat. Csodálkozom azon, hogy csak ennyi. És várom, mi következik” – olvashatjuk *A véres költő* (további kiadásaiban: *Nero, a véres költő*) címet viselő regény *Seneca* fejezetében. Ebeczki Györgynek jutott eszébe, hogy a halálba menő Seneca, aki tollba mondta tanítványainak tapasztalatait az utolsó út kezdetéről, és a haldokló Kosztolányi, aki kényszerű némaságában beszélgetőlapokra rögzítette félelmeit, gondolatait, mondandóját, között akár párhuzamot is vonhatunk. Ahogyan ír erről nekrológjában, mely az Új Időkben láttott napvilágot: „Erőtlen, haldokló kezével még mindig fogta a tollat, amelyből folyt a lélek kék vére, a tinta. A gondolatai még lángoltak és utat kellett nyitnia gondolatainak. Remek könyvében, a *Véres költő*ben leírta Seneca halálát. Az antik bölcs, mialatt vére a fürdőmedence vizével keveredett, tanítványainak diktálta, hogy mit érez, hogyan halad a sötétség felé. Így jegyezte Ő is cikázó betűkkel az utolsó utat a sötétség felé. Költő volt a haldoklásában is. A szenvedésen túl, a búcsúzáson túl a költő kiolthatatlan szomjúságával figyelte a változást: a sötétséget. De Őutána csak szikrázó világság marad.”¹

A nagy művészek élete mindig is közérdeklődésre tartott számot. Az életrajzírók azonban nem feledkeztek meg egy-egy alkotó utolsó időszakáról sem, halála körülményeinek elmeséléséről. Ám nemcsak ezen utolsó időszak, hanem az „utolsó szavak” is különös jelentőséggel bírnak, s részét képezik az alkotó kultuszának. Sokszor szájhagyományban is fennmaradnak, az utókor számára, amolyan szentenciaként. És talán ezek jellemzik leginkább az embert, hisz gyakran épp ezekből az utolsó megnyilatkozásokból – mint ahogy egy regénynek az utolsó fejezetéből – nyeri el értelmét maga az egész élet(mű). Nagyon ritka az az eset, amikor ez az utolsó megnyilatkozás művé teljesezhet. Mozart félig megírt, ám vázlatainak köszönhetően Süssmayer által mégis befejezett *Requiemje* kuriózumnak számít, s lényegében összes addigi zenei szerzeménye betetőzésének tekinthető. Az utolsó feljegyzések/írások általában megmaradnak töredéknek, s sajátos műfajokká lesznek. Inkább személyes iratokká, melyek nem az (irodalmi) mű létrehozásának szándékával íródtak, s a szerző maga sem hagyta jóvá közreadásukat. Többnyire nem is képes már erre, ám mégis odafigyelünk rájuk, s újra és újra felmerül az igény azok publikussá tételére. „A »megtörténtnek« a »kitalálttal«, a fiktiivvel szembeni előnyben részesítése a nyugati kultúra egyik alapító mozzanatán nyugszik, és valószínűleg mindig is meglesz a maga közönsége.”²

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹Ebeczki György: *Kosztolányi Dezső*, Új Idők XLII. évf. 47. sz. 1936. nov. 15. 730.

²Z. Varga Zoltán: *A Beszélgetőfüzetek és az önéletrajzi tér*. Szépliteratúra Ajándék, 2000. 12.

Etikai kérdések

Kérdés persze, hogy vajon milyen etikai problémákat vehet fel mindez, és vajon mennyiben részei ezek a szövegek az adott szerzői életműnek. További kérdés, hogy egyáltalán milyen műfajról beszélhetünk: műalkotásról vagy épp „mosodai számláról”? „Jakobson tanulmánya óta pontosan tudjuk: nemcsak a lírai vers és a recenzió, de az intim napló és a bizalmas, pornográf magánlevél is lehet a maga módján kanonizált, szigorú hagyományú irodalmi műfaj.”³ Ugyanakkor sokan érvelnek amellett, hogy amennyiben egy adott – szerencsés esetben klasszikus – szerző nevéhez köthetjük a szöveget, akkor maga a szerzőség válik szervezőelvvé, tehát nem feltétlen kell a műfajiság kérdésével foglalkoznunk. Talán az egyik leghíresebb példát Michel Foucault hozza, aki épp a szerzői funkció létéről, illetve nemlétéről elmélkedve írja a következőket: „Nem olyan dolog-e a mű, amit egy »szerző«-nek nevezett személy hozott létre? [...] De tételezzük fel, hogy valóban egy szerzővel állunk szemben. Azt jelenti-e ez, hogy minden, amit írt vagy mondott, minden, amit hátrahagyott, művéhez tartozik? A probléma elméleti és egyszersmind technikai is. Ha például Nietzsche összes művének kiadására vállalkozunk, hol húzzuk meg a határvonalat? Természetesen mindent ki kell adni, de vajon meg tudjuk-e mondani, mit is jelent ez a »minden«? Magától értetődik, hogy mindazt, amit Nietzsche maga publikált, hozzátevé természetesen műveinek vázlatait, aforizmáinak terveit, lapszéli jegyzeteit és javításait. De mi van akkor, ha egy aforizmákat tartalmazó füzetben egy ajánlólevélre, egy megbeszélte találkozóra emlékeztető cédulára, egy mosodai számlára bukkanunk? Ezek is hozzátartoznának a műhöz? Tulajdonképpen miért is ne?”⁴ A nagy filozófusoknak sok esetben épp az asztalfiókba rejtett töredékei válnak a későbbi korok számára valóban jelentőssé, s saját korukban ünnepezt műveik inkább „elavulnak”. Regényírók és költők esetében viszont annyiban más a helyzet, hogy esetleges utolsó irataik műfaji szempontok alapján kihullnak az idő rostáján, vagy legalábbis perifériára kerülnek. Ugyanakkor épp a posztmodern bölcselők állították, hogy szöveg és szöveg közt nincs különbség, tehát – Foucault példáját továbbvezetve – nem pusztán azért lehetnek fontosak e „marginális” feljegyzések, mert ugyanaz a szerző hozta létre őket, mint aki a kanonizált regényt, hanem mert minden műfaj egyaránt szövegnek számít, tehát: értelmezhető. Azzal pedig, hogy valami értelmezhető lesz, egyúttal kiadhatóvá is válik, sőt maga a kiadás is sajátos értelmezéssé minősül át, részben behatárolva a további értelmezések körét.

Vajon a kötetbe rendezés gesztusával és a szerző – mint az adott szövegért „felelős” személy – nevének feltüntetésével mennyiben avatjuk „irodalommá” az adott írást. Számos példa kínálkozik mind az irodalom, mind a társművészetek köréből, amikor egy eredetileg nem művészi teljesítménynek szánt írást, tárgyat kiadunk, kiállítunk, s ezáltal művészetté avatjuk. Duchamp polgárpukkasztó akciójától kezdve Van Gogh cipőket ábrázoló híres festményéig sorolhatjuk a példákat. Utóbbit elemezve Heidegger híres esztétikai jellegű könyvében megállapítja, hogy eszemből mű lesz, mikor is Van Gogh olyan használati tárgyat, mint egy pár cipő, művészi módon jelenít meg, azaz festménye témájává tesz: „A művészet művében a létező igazsága lép működésbe. A »működésbe lép« itt azt jelenti: valamit felállítani. A műben egy létező, egy pár

³Horváth Iván – Tverdota György: *Előszó*, = „Miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila. Szerk. H. I. – T. Gy., Balassi – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1992. 10.

⁴Michel Foucault: *Mi a szerző?* Ford. Erős Ferenc – Kicsák Lóránt. = *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen 2000. 123–124.

parasztcipő léte fényébe állíttatott. A létező léte ragyogásának állandóságába jut. [...] Arra gondolnánk hát, hogy Van Gogh festménye egy létező pár parasztcipőt másolt és éppen azért lett mű, mert ez sikerült neki? Arra gondolnánk vajon, hogy a festmény a valóságosról vett volna másolatot, amit aztán egy művészi termékbe helyezett volna bele? Semmiképp. Tehát a műben nem az adott esetben kéznél lévő egyes létező visszaadásáról van szó, hanem ellenkezőleg: a dolgok általános lényegének visszaadásáról.⁵

Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek közzététele hasonló kérdéseket vethet fel. Egyrészt adódik a probléma, hogy e kétkötetes munka⁶ vajon mennyiben része az életműnek, másrészt értelmezhetjük-e önálló „műként”. Vannak, akik szerint posztmodern monodrámának feleltethető meg az eredetileg egészen más szándékkal íródott szöveg: „Közreadni Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteit*: irodalomtörténeti tahóság, (irodalom)-intézményesített bunkóság. Közreadni a *Szabad ötletek jegyzékét*... Örömmel olvassuk őket. Szép és termékeny félreolvasás: Bókay Antal posztmodern narratív szerkezeteket vesz észre a József Attila szövegben. Nem kell nagy fantázia hozzá, hogy a Babits-szöveg a (megíratlan) magyar avantgárd vagy abszurd monodrámaként táruljon elénk.”⁷ Z. Varga Zoltán hasonló következtetésre jut, mint az imént idézett Mekis D. János. Ő is az eredetileg nem művészi szándékkal íródott szöveg irodalmivá minősülését fedezi fel, mikor ekként fogalmaz: „azok a *Beszélgetőfüzetek*, amelyek tudomásunk szerint az irodalmiság minden valaha volt normáját megszegik, irodalomként kezdenek funkcionálni. [...] Sokkal inkább az avantgárd dialektikája az, ami eszünkbe juthat a *Beszélgetőfüzetek* esetéről. A normaszegés normává emelése, a művészet és az irodalom történetileg meghatározott fogalmának folyamatos felforgatása és áthelyezése.”⁸ Ha egy szerző, szerkesztő vagy sajtó alá rendező megjelentet egy munkát – legyen az bármilyen műfajú és tárgyú szöveg –, azt követően már a mindenkori befogadó közönségen múlik, miként értelmezi és hogyan olvassa azt. S e ponton válik hangsúlyossá a szövegkiadó felelőssége is. Nem pusztán a szerzői jóváhagyással való nem törődés, sőt olykor az annak való ellenszegülés⁹ morális dilemmájával kell szembenéznünk ilyen jellegű munkák közreadásánál, hanem annak mikéntjével is, azaz: milyen módon, milyen formában, milyen kommentárokkal közöljük a fellelt kéziratot?

Kosztolányi Dezső életének utolsó szakaszában, az Új Szent János Kórházban készített ún. beszélgetőlapjainak kiadása során – melyeken keresztül gégemetszését követően kommunikált környezetével – nekünk is szembe kell néznünk a fenti kérdésekkel. Kosztolányi ugyan nem szánta közlésre ezeket a feljegyzéseit, az azonban adatunk arról, hogy szerette volna, ha az emberek megtudják szenvedésének történetét. Ascher Oszkár, aki többször is meglátogatta a haldoklót, s együtt virrasztott vele a nagybetegek számára oly félelmetes éjszakában, a következőket írta: „Megesketett rá, hogy feltárom utolsó hónapjainak belső történetét, hosszú szenvedése titkait, melyeket rám bízott. »Írd meg ezt[:] a haldoklásom«, – »s ez jól fog esni még ott is.« – »Ne feledd azt, amire kértelek«. – »Írd meg, hogy történt.« – »Másra nem is kérlek.« Újból és újból el kell olvasnom az írását, hogy ezt a pár emlékező sort (amelyek

⁵Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Bev. Hans-Georg Gadamer. Ford. Bacsó Béla. Európa, Bp. 1988. 60–62.

⁶Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei*. I–II. Szöveggond. Belia György. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1980.

⁷Mekis D. János: „*Nem használ komolyan semmi, csak rövid időre*”. Szépliteratúrai ajándék, 2000. 3.

⁸Z. Varga Zoltán: *i. m.* 16.

⁹Köztudomású, hogy Franz Kafka a művei felől úgy végrendelkezett, hogy el akarta égettetni összes kéziratát. Ha az akkori kiadók tiszteletben tartják végakarátát, akkor ma szegényebbek lennének a világirodalom e jelentős alkotásaival.

egyelőre csak emlékfoszlányai az utolsó hónapok eseményeinek) le tudjam írni a nyilvánosság számára, ahogy megígértem neki. S írnom kell majd hosszan, részletesen is. [...] aztán újból kétségbeesett napok jönnek, már nehezen mozdul, ekkor kezdődnek a *kérések, hogy haldoklását, gyötrődését írjam meg*, felemeli ujját, hogy *esküdjem*. – *Kívülről* nézi önmagát, világosan látja, hogyan pusztul, gyengül napról napra.”¹⁰ De Kosztolányi Dezsőné is hasonlólt állít könyvében, amikor éppen a beszélgetőlapokból ad közre részleteket: „És ettől fogva [ti. a hangját elvevő gégemetszést követően] beszélni sem tud. Most ír, mindent leír papírdarabkákra. Egy kötetre valót ír, és ennek a kötetnek minden egyes szava szívet tépő, torkot hasító olvasmány. »Majd írd meg, hogy mennyit szenvedtem« – írja fel nekem többször is.”¹¹ Természetesen azt is tudnunk kell, hogy a szerzői szándékról tudósító két forrás és – az említettekén kívül – Török Sophie szövegközlése¹² nem mentenek fel az alól, hogy mégiscsak Kosztolányi konkrét jóváhagyása nélkül jelentetnénk meg szövegeit. Az egészséges Kosztolányi talán másként végrendelkezett volna, mint a nagybeteg szenvedő. Utolsó kijelentéseit ezért sem szabad feltételek nélkül elfogadnunk. Mindenezek ellenére a szóban forgó dokumentumok megismertetését fontosnak ítéljük a Kosztolányi-filológia és az ezzel kapcsolatos életrajzi kutatások szempontjából, valamint az életmű részeként értelmezzük. Azzal az állásfoglalásunkkal azonban, hogy az életmű részeként tekintünk e feljegyzésekre, még nem állítjuk, hogy (irodalmi) műként értelmeznénk őket, s e kérdés megválaszolását inkább a mindenkori olvasóra-befogadóra bízuk.

„De vajon jogunk volt-e kiadni ezeket az iratokat? Nem ártunk-e a közzététel által a költő kultuszának?” – tették fel a kérdést a „*Miért fáj ma is*”. Az ismeretlen József Attila című kötet szerkesztői, amikor közreadták József Attila „bizalmas pszichoanalitikus feljegyzéseit”.¹³ A kérdést mi is feltehetjük, s az utóbbira igennel felelhetünk annyiban, hogy ha nem ártunk is Kosztolányi kultuszának, de mindenképp befolyásoljuk a beszélgetőlapok nyilvánosságra hozásával azt. Véleményem szerint azonban pozitív irányban tesszük mindezt, hiszen a l’art pour l’art finomlelkű lovagja, az érzékeny „szegény kisgyermek” és a politikai klikkek közt elvtelenül csapongó világfí, az elmúlt évtizedek befogadástörténetében megjelenő sztereotípiái finomodhatnak, ha az itt közölt kézirat nyílt és őszinte, s a halálos beteg szenvedéseit feketénfehéren bemutató, kétségbeesett és olykor zavaros sorait olvassuk Kosztolányitól. A levelekből és a naplókából¹⁴ kiolvasható ember – és csak másodsorban az alkotó – alakja *árnyalódik* tovább,¹⁵ nem utolsósorban a jelenleg még oly sok megoldandó kérdéssel szembesülő életrajzi kutatásokat is segítve. Ascher Oszkár szintén hasonló megállapításra jut a beszélgetőlapok sorainak ismeretében: „Három és fél évi betegségének utolsó három hónapjában nem tudott már beszélni, gégemetszést végeztek rajta az orvosok, s így, kényszerű némaságában, valósággal az

¹⁰ Ascher Oszkár: *Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai*. Az Est XXVII. évf. 253. sz. 1936. nov. 5. 9.

¹¹ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Bp. 1938. 349.

¹² Török Sophie: *Harc a félelemmel*. Nyugat XXIX. évf. 12. sz. 1936/dec. 432–437.

¹³ Horváth Iván – Tverdota György: *i. m. 7.*

¹⁴ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Szerk. Réz Pál. Osiris, Bp. 1996. 1998.

¹⁵ „Az »életnek« a művek rovására történő felértékeléséből az is következik, hogy az irodalmi munka, a megdolgozottság, a műjelleg többé már nem érények, hanem mesterkelt konvenciók működtetésének számít. A művészetnél, az irodalomnál többet ér az élet spontaneitása, formátlansága, az élet írása. Az efféle olvasási mód paradox módon éppen az ún. irodalmon kívüli érények (őszinteség, életszerűség, kézzelfogható valóságvonatkozások stb.) miatt becsüli a személyes jellegű műfajokat, melyek egyszerre korlátozott esztétikai minőségűek, és rendelkeznek az irodalmon kívüli érényekkel. A személyes jellegű mű nem jó mű (művészetnek nem elég jó), viszont nem *csak* mű(vészet), így kívül kerül az irodalom mint intézmény keretein, s éppen ebben áll vonzása és taszítása.” (Z. Varga Zoltán: *i. m. 12.*)

ujjai közé nőtt ceruzával a szeizmográf volt, amely minden moccanását, rezdülését a mélynek és felszínnek automatikusan jegyzi, rajzolja: ilyen automatikus, precíz grafikonok ezek az ő följegyzései is, mert nem a szándék, hanem a kényszerűség rajzoltatta vele ezeket s így kapom a képet a művésztől, aki »Kosztolányi, az ember« volt.”¹⁶ A már korábban napvilágot látott Babits-beszélgetőfüzetek – immár elsődleges irodalommal válva az irodalomtudósok boncasztalán – olvasása hasonló következtetésekre sarkallta azok elemzőjét: „Minden mű, ami mű, ami irodalom, gyanús: a művész műveiben elrejtve jeleníti meg önmagát, személyes (és különösen nem kiadásra szánt) írásaiban viszont mintegy maszk nélkül, igazi valójában mutatkozik.”¹⁷

A kiadandó kézirat

Kosztolányi Dezső élete utolsó hónapjaiban, azaz 1936. augusztus 8-a és november 3-a között, gégemetszését követően tehát a már említett, ún. kórházi beszélgetőlapokon keresztül kommunikált környezetével. A közgyűjteményekben (MTA Kézirattára, OSZK Kézirattára, PIM Kézirattára) hozzáférhető kéziratos anyag jelentős mennyisége az Új Szent János Kórház fertőző sebészeti osztályán, a „B” pavilon, II. emeleti 111-es szobájában keletkezhetett, miután Kosztolányi átesett az életét megmentő, ám hangját elvevő műtéten. A beszélgetőlap mint műfaji megjelölés egyrészt követi a Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek megnevezésére bevezetett terminust, másrészt eltér attól annyiban, hogy Kosztolányi esetében nem füzetekről, hanem különálló lapokról, illetve különböző méretű, színű és típusú (nagyreszt szétesett) jegyzetömbökről beszélhetünk. Választott terminusunk – a fenti okok miatt, a helyesírás módosításával – egyezik a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található, V.4104 jelzet alatti kéziratos anyag megjelölésével: „Kosztolányi Dezső »beszélgető lapjai« (1936)”,¹⁸ valamint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, Analekta 11.392 jelzet alatti autográf megnevezésével: „Kosztolányi Dezső beszélgető lapjai betegségének utolsó napjaiból”. Korábbi szövegközlések alapján – melyek KD feljegyzéseinek rövidebb részleteivel ismertetik meg az olvasót – arra következtethetünk, hogy a forráskiadásban közöltek túl megsemmisültek, elvesztek vagy kallódnak még olyan kéziratlapok, melyeket szintén a halála előtti időszakban vetett papírra azok szerzője.

A kézirat – keletkezési körülményeinek köszönhetően – számos olyan sajátosságot mutat, mely egyedinek mondható a szerzői autográfok sorában. Egyrészt Kosztolányi nem szánta közlésre e feljegyzéseket, másrészt betegen, nemegyszer rosszullettek közepette, olykor morfinszármazékok hatása alatt, kórházi ágyában fekve vetette papírra sorait. Egyes szöveghelyek és a hozzájuk tartozó írásképek arra engednek következtetni, hogy az orrszondán keresztül, mesterséges táplálás közben is írhatott le szavakat, jelezve ápolóinak esetleges fájdalmait.

A kéziratlapokon az egyes, egymástól gyakran független jelentésű s feltehetően külön időpontban íródott mondatok, kifejezések szabálytalan elrendezésben szerepelnek. Előfordulnak fejjel lefelé írt sorok, átlósan, keresztben, a lap szélénél papírra vetett mondatok is. Az ezek közti kronológiai sorrendet nem minden esetben tudtuk megállapítani. Általában azokat a

¹⁶Ascher Oszkár: *Az utolsó szavak*. Nyugat XXIX. évf. 12. sz. 1936/dec. 444.

¹⁷Z. Varga Zoltán: *i. m.* 11.

¹⁸Szintén a PIM Kézirattárában található, V. 3196/83. jelzet alatt (1 fol.) a következő megjelöléssel kéziratos anyag: „Kosztolányi Dezső utolsó feljegyzései. – Töredékek (1936)”.

mondatokat vettük előre, melyeknek vagy írásképe (milyen ceruzával íródott, mekkora betűkkel írta le azokat Kosztolányi), vagy tartalma összefüggést mutatott az előző oldalakon írtakkal. Előfordulnak olyan utólagos betoldások is a lapokon, melyek azért lettek bekarikázva, mert Kosztolányinak már nem állt rendelkezésére megfelelő mennyiségű papírfelület, s így próbálta kiemelni és olvashatóvá tenni mondandóját. Hasonló okból láthatók vízszintes vonalak a kéziratlapokon, melyek különböző kijelentéseket választanak el egymástól.

A papírlapok különböző méretéből adódóan Kosztolányi a kisméretű lapoknál megtöri mondatait, a nagyobb lapok esetében pedig folytatólagosan ír le olyan mondatokat és kifejezéseket is, melyek nem tartoznak össze. Az össze nem tartozó szövegrészek különböző időpontokban íródhattak, de olyan eset is előfordul, hogy a Kosztolányinál lévő látogató, ápoló vagy orvos megszólal, s ő arra reagál folytatólagos írással. Sajátos párbeszéd – „beszélgetés” – alakul tehát ki, ahol az olvasó már csak az egyik fél közléseivel találkozhat.

Sajtóvisszhang Kosztolányi betegségéről és haláláról

Kosztolányi betegsége élénken foglalkoztatta a közvéleményt. A sajtó azonban részben visszafogott volt, s inkább csak találgatások keringtek a pesti kulturális élet szereplői közt. Az újságokban ugyanis a szerző életében főként csak olyan cikkek láttak napvilágot, melyek pillanatnyi javulásáról számoltak be, s újra és újra cáfolni igyekeztek azt a hírt, hogy Kosztolányi halálos betegségben szenvedne. Kórházi beszélgetőlapjaiban azonban a következőket olvashatjuk: „Hallom, hogy eltemettek a lapok.”¹⁹ Az állítással ellentétben a korabeli hírlapok csak – még 1936 augusztusában – Kosztolányi gyógyulásáról beszéltek, illetve november 4-étől a haláláról és temetéséről. Közmegegyezés volt, hogy a beteg előtt eltitkolják állapotát – noha Marosvásárhelyen Czako doktor megmondta neki, hogy rákos –, s teljes hírzárlatot rendeltek el, tudván, hogy Kosztolányi a kórházban is olvassa a lapokat: „Mindenki tudta a városban, hogy a költő menthetetlen. A nyomtatott betű azonban óvatosan, tisztelve a szenvedést, nem írta meg a lesújtó tény, Kosztolányi az *utolsó napokig újságot olvasott* és a költő minden szenvedélyével félt a haláltól.”²⁰ Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvéből azt tudhatjuk meg – ellentétben a marosvásárhelyi látogatásról szóló híradásokkal –, hogy férje elől még orvosai is eltitkolták az állapotát. Stockholmban azonban szintén megmondták volna, hogy – a budapesti áldiagnózisokkal ellentétben – nem epulisban szenved. A feleség azonban – könyve tanúsága szerint – megkérte a kezelőorvost, doktor Bervent, hogy ne árulja el a pontos diagnózist: „Önöknel Bécsben és Budapesten nem mondják meg az orvosok az igazat. Mi itt mindig az igazat mondjuk – hallom a tanár büszkélkedő szavát. A fogaim összeverődnek. Kirázott a hideg. – Nem – könyörgök –, nem, ne mondja meg neki az igazat. Nem kételkedhettem a tanár szavában. Odahaza hamis leleteket mutattak nekünk.”²¹ Susan Sontag *A betegség mint metafora* címet viselő kötetében ír erről a jelenségről, melyet a társadalomnak a betegséggel és a halállal kapcsolatos félelmi tüneteként aposztrofál: „Annak idején mindennapos dolog volt, hogy a beteg elől, majd a halála után a gyermekei elől is eltitkolták a betegség valódi természetét.

¹⁹MTA Kézirattára Ms4620/140/42.

²⁰[Szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt*. Az Est tudósítójától. Az Est 1936. nov. 4. 3.

²¹Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Révai, Bp.1938. 316.

De az orvosok és a család tagjai azokkal sem beszéltek nyíltan, akik tudtak betegségükről.”²² Kosztolányi halálát követően aztán számos cikk tudósított arról, hogy a nagybeteg költő nem ismerte a pontos diagnózist. Ezt követően – a korabeli megjelöléssel élve – „rák-pánik” tört ki Budapesten, s a Társadalmunk című napilap az alábbiakról tudósított: „A lapok megírták, hogy: hogyan kezdődött Kosztolányi Dezső tragikus betegsége, hogyan fejlődött ki a jelentéktelennek látszó nyálkahártyasérülésből a gyógyíthatatlan sebes torokrák. Leírták a kezelés módját, a betegség lefolyásának történetét, az operációk minden mozzanatát, tobzódtak az orvosi szak-kifejezésekben, ismertették a rák rohamos terjedését, és az olvasó követhette a mondatok során Kosztolányi szörnyű szenvedéseit az első fájdalomtól egészen az agóniáig. Ezek a riportok olyan döbbenetes rák-pánikot idéztek elő, amilyenre még sohasem volt példa Pesten. Emberek, akiknek valami közönséges fohésszerűségük volt, egyik orvostól a másikig rohantak.”²³

Kosztolányi kultusza már életében elkezdődött, s halálát követően teljesedett ki, egészen napjainkig húzódoma. Az első leírások – melyek főként napilapokban jelentek meg – betegségről és haláláról tudósítanak, szenzációhajász bulvárnnyelven. Orvosai közül leginkább Hauber Lászlót nevezik meg, akit Márai Sándor ajánlott az akkor már a stockholmi rádiumkezeléseken átesett s végképp reményt veszített Kosztolányi figyelmébe. A cikkek azonban nem pusztán a betegség utolsó stádiumairól, hanem annak kezdetéről, illetve az 1933 nyarától 1936. november 3-áig terjedő időszak kálváriájáról is tudósítanak. Az újságcikkek szerzői a retorika eszközeivel élve hatásvadász történeté alakítják Kosztolányi betegségét. A szilvamag nagyságú piros folt felfedezésének leírásakor már előrevetítik a közelgő veszedelmet, a halálos kór elhatalmasodását. A teljes igazságot Kosztolányi betegségének lefolyásáról nehéz kiderítenünk, hisz a rendelkezésünkre álló források egyfelől szintén torzíthatnak (Kosztolányiné könyve férjéről), másfelől hiányosak (Kosztolányi kórházi beszélgetőlapjai). Annyit mindenesetre rekonstruálhatunk, hogy a korabeli tudósítások nem feltétlenül fedik a valóságot.

A betegség tüneteinek leírásán túl olyan problémák is foglalkoztatták az újságírókat s feltehetően az olvasókat is, melyek a híres emberek halálakor kerülhetnek előtérbe. Mik voltak Kosztolányi utolsó szavai? Kik voltak jelen a kórteremben, amikor örökre lehunyta szemét? A lapok egymásnak ellentmondó történeteket mesélnek ezzel kapcsolatban, s némely leírás patetikus stílusából egyértelműen következtethetünk a legendaalkotás jelenségére, azaz: a szöveg nem a pontos tudósítás és információátadás szándékával íródott, hanem szándékosan idealizálni kívánja Kosztolányi halálának körülményeit. A 8 Órai Újság például a következőket írja le: „Egészen az utolsó pillanatáig öntudatnál volt, csak halála előtt negyedórával veszítette el eszméletét és fél tizenkettőkor állott be a halál. Az orvosok mindent megpróbáltak, éjjel-nappal felváltva ágya mellett tartózkodtak, próbáltak injekciókkal segíteni, sajnos, nem sikerült. Az Új Szent János Kórház fertőző sebészeti osztályán ma délre mintha megváltozott volna az élet. A máskor forgalmas folyosókon lábujjhegyen járnak az orvosok, ápolók, egy hangos szó nem hallatszik az egész épületben, mindenki gyászolja a halott költőt. Bent a halottaszobában nem tartózkodik más már, csak Kosztolányi fia és kezelőorvosa, dr. Hauber László és a költő ápolónője. Felesége, Harnos Ilonka színésznő, aki maga is író és aki részt vett férje utolsó nagy művének megírásában, az utolsó pillanatig férje ágya mellett volt és az ismerősök-

²²Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa, Bp. 1983. 9–10.

²³Palásti László: *Rák-pánik*. Társadalmunk VII. évf. 46. sz. 1936. nov. 13. 3.

nek alig sikerült a teljesen összetört asszonyt a betegágytól elvinni.”²⁴ Ezzel némileg ellentétes a Budapesti Hírlap összefoglalója, mely a következő: „Meglátod, én meghalok – mondotta Hauber főorvosnak és többé már nem is tudott beszélni. Fejbőlintással jelezte, hogy fájdalmi nincsenek. Fél tizenegy órakor agonizálni kezdett és tizenegy óra hat perckor megszűnt élni. Utolsó percéig eszméleténél volt. Halála percében is intett szemével, hogy megismer mindenkit...”²⁵ Az Est tudósítója szabályos színpadi jelenetet rendez Kosztolányi halálának körülményeiből, s ismét csak eltérő információkkal szolgál: „Fél tizenegy után elvesztette eszméletét. Most már csak percekről volt szó. Az Est munkatársa 11 órakor érkezett az Új Szent János Kórházba. A 111-es szoba előtt beszélt Hauber főorvossal, amikor kilépett a szobából az egyik orvos, félrehívta Hauber Dezsőt [!]. A főorvos arca elkomorodott, belépett a szobába, egy perc múlva kilépett: – Kosztolányi Dezső meghalt – mondotta. A haláltusa három perc alatt végzett a költővel. Kosztolányi felesége eszméletlenül esett össze, fia csendesesen zokogott az ágynál. Az egyik apáca lefogta Kosztolányi szemét, összekulcsolta kezét. Az évekig tartó betegség által meggyötört, lesóványodott arc kisimult a halálban. Olyan, mintha békésen aludna. A fehér szoba csupa gyász. Az orvosok, akik már sok halált láttak, könnyeznek, az ápolónők sírnak. Magyar költő, egyike a legnagyobbaknak halt meg az Új Szent János Kórház 111-es szobájában.”²⁶ A Nemzeti Újság híradásában pedig az is megfigyelhető, hogyan válik vallási-ideológiai beállítottság „áldozatává” a híresség halálának összefoglalása: „Csütörtökön délután temették Kosztolányi Dezsőt, a kiváló költőt a Kerepesi úti temető halottasházából, a római katolikus egyház szertartása szerint. Kosztolányi Dezső teljes öntudattal halála előtt felvette az utolsó kenetet.”²⁷ Azt tudjuk, hogy Kosztolányit a római katolikus egyház szertartása szerint temették el, arról azonban, hogy mi jellemezte istenképét az utolsó időszakban, kevés forrás áll rendelkezésünkre. Kórházi beszélgetőlapjaiban említi, hogy meggyónt: „Meggyóntam / tam / Titok.”²⁸ Szintén tudjuk, hogy a Radákovich-szerelem idején templomba is elment az asszony. Ahogyan Mária visszaemlékezik minderre: „Én akkor nagyon vallásos voltam. Elmentem mindig-mindig, Ernával. A német kisasszony. Japival [Papp Oszkár, Radákovich Mária fia] minden vasárnap elmentünk. Messze volt a templom, nem Visegrádon, hanem Visegrádon kívül volt. Visegrád előtt még. És mentünk templomba, és akkor elkísért bennünket a templomba. És állt mellettünk. Beültem a padba, és ő mellettem állt, és nekem olyan furcsa volt, hogy közben elővette noteszát, és írt valamit bele.”²⁹ Az istenhit megjelenését vélik sokan felfedezni a *Hajnali részegség* soraiban is. Nem tudhatjuk tehát biztosan, hogy Kosztolányi valóban felvette-e az utolsó kenetet, de a felsorolt források alapján lehetségesnek tartjuk.

A főként napilapokban közölt tudósítások másik csoportja – az eseményekből következően – Kosztolányi temetésének leírása. Feltételezzük, hogy közös sajtóanyag készülhetett az eseményről, mert kisebb-nagyobb változtatásokkal ugyan, de mindegyik sajtóorgánom lényegében ugyanazt a szöveget közli. A korabeli politikai elvárásoknak megfelelően kiemelik azon

²⁴[Szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt*. A 8 Órai Újság tudósítása. 8 Órai Újság XXII. évf. 252. sz., 1936. nov. 4., 14.

²⁵[Szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső meghalt*. Budapesti Hírlap LVI. évf. 252. sz., 1936. nov. 4. 7.

²⁶[szerző nélkül]: *Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt*. Az Est tudósítójától. Az Est XXVII. évf. 252. sz. 1936. nov. 4. 3.

²⁷[Szerző nélkül]: *Eltemették Kosztolányi Dezsőt*. Nemzeti Újság XVIII. évf. 254. sz. 1936. nov. 6. 4.

²⁸MTA Kézirattára Ms4620/141/14.

²⁹PIM Hangtár K03008.

tisztségviselőket, akik gyászbeszédet mondtak a költő sírjánál. Az inkább irodalmi beállítottságú lapok azonban a kor köztiszteletnek örvendő íróegyéniségeinek megemlékezéseiről tudósítanak. Amennyiben messzebb menő következtetések levonására is vállalkozunk, a következő kérdéssel kell szembesülnünk: vajon mennyiben befolyásolja a mindenkori kánonalkotást a politika? Kosztolányi „az irodalom nagy halottjaként” fekszik koporsójában, s ezt a címét az is alátámasztja, hogy hány elismert és befolyással bíró politikus személyiség jelent meg a sírjánál. Lényegében már ennél az epizódnál elkezdődik recepciója, életművének klasszikussá válása. Való igaz, hogy minderre ellenpélda is akad. Mozartot jeltelen sírba temették, életműve mégsem került a feledés homályába. Herczeg Ferenc a hatalom kegyeltje volt a Horthy-korszakban, mégsem forgatjuk ma túl gyakran műveit. Annyi azonban megállapítható, hogy Kosztolányi befogadástörténetének indulásakor ezek a tényezők is szerepet játszhattak. A számos róla szóló cikk ugyanis hamarosan róla szóló pályaképekké, kezdeti életrajzokká és életműve darabjainak értelmezéseivé alakult át. A betegség és a halál bulvárízű leírását és a temetés protokollszerű tudósításait követően – sőt már azzal párhuzamosan is – ugyanis megjelennek az első irodalomtörténeti írások is Kosztolányi munkásságáról.